

Жуков С. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного, фінансового і банківського права
Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ У ПРОФЕСІЙНІЙ СФЕРІ

LEGAL ASPECTS OF ETHICAL PROBLEMS IN THE PROFESSIONAL SPHERE

Стаття присвячена аналізу взаємозв'язків між етичними і правовими нормами у сфері професійної діяльності. Автор розглядає тенденції, пов'язані з активним прийняттям професійних етичних кодексів. Охарактеризована роль права у вирішенні етичних проблем в постіндустріальному суспільстві. Зроблено висновок про синтетичний характер норм професійних етичних кодексів.

Ключові слова: право, соціальні норми, правові норми, етичні норми, професійні етичні кодекси.

Статья посвящена анализу взаимосвязи между этическими и правовыми нормами в сфере профессиональной деятельности. Автор рассматривает тенденции, связанные с активным принятием профессиональных этических кодексов. Охарактеризована роль права в решении этических проблем в постиндустриальном обществе. Сделан вывод о синтетическом характере норм профессиональных этических кодексов.

Ключевые слова: право, социальные нормы, правовые нормы, этические нормы, профессиональные этические кодексы.

The article is devoted to the analysis of the relationship between ethical and legal norms in the sphere of professional activity. The author examines the trends associated with the active adoption of professional codes of ethics. The conclusion is made about the synthetic nature of the norms of professional ethical codes.

Key words: law, social norms, legal norms, ethical norms, professional ethical codes.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питання забезпечення етичних вимог у професійній діяльності є вельми актуальними сьогодні, коли здійснюється масштабна трансформація системи публічного управління і відбувається пошук місця та ролі державних інституцій у забезпеченні потреб розвитку громадянського суспільства, реалізації прав і свобод людини і громадянина. Вказане зумовлює увагу до проблеми зниження рівня корупції в українському суспільстві, підвищення вимог до професіоналізму і об'єктивності правоохоронців, державних службовців, суддів, що своєю чергою робить важливим удосконалення системи адміністративно-правового регулювання вказаних процесів. Особливістю розвитку соціальних відносин у сучасному постіндустріальному суспільстві є гостра криза уявлень великих соціальних груп про справедливе і належне, які зазвичай охоплюються категорією «етичні норми». Одним із способів подолати так звану «кризу моралі» є диференціація етичних норм і виділення тих з них, які притаманні певним вузьким групам людей, що займаються схожою діяльністю в схожих умовах. Це викликає підвищений інтерес до професійних етичних кодексів, прийняття яких для представників різних професій має сьогодні активний характер. Цінність етичних кодексів для праворозуміння полягає в розширенні рамок ідей, концепцій та уявлень про право, які знаходять своє втілення у створенні моделі ідеальної поведінки представників певних професій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що питання етичних категорій у їх

взаємозв'язку з правом вивчалися в роботах К.І. Белякова, А.А. Маліновського, Н.Б. Новицької, А.І. Павловського, Ю.С. Шемшученка, а також інших вчених. Додержання етичних вимог у правовому аспекті було розглянуто у роботах В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, В.М. Бевзенка, А.Л. Борка, Р.З. Голобутовського, О.В. Гончаренка, М.П. Запорожця, Р.В. Ігоніна, О.В. Красноборова, О.М. Музичука, Б.А. Кормича, Г.Я. Наконечної, С.Ю. Обрусної, С.В. Подкопаєва, С.В. Прилуцького, Д.М. Притики, А.О. Селіванова, В.В. Сердюка, О.Ю. Синявської та інших авторів. Водночас проблема співвідношення між етичними кодексами і правовою системою ще не може бути визнана остаточно вирішеною. Це вказує на необхідність більш детального дослідження соціальної природи професійних етичних кодексів та їх впливу на формування системи правових вимог до діяльності та поведінки представників певних професій. У комплексі зазначені фактори свідчать про новизну і актуальність цієї статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення співвідношення між правовими та етичними нормами в регулюванні соціальних відносин у сфері дії професійних етичних кодексів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все слід сказати, що важливим елементом будь-якої діяльності є визначення моделі її бажаного результату, яку традиційно розглядають у категоріальному апараті мети відповідної діяльності. Більшість дослідників спільною рисою розуміння цього феномену називають детермінованість метою кінцевого результату будь-якої діяльності: мета є бажаним результатом діяльності (с тими чи іншими варіація-

ми). Розглядаючи правові та етичні норми, не можна залишити осторонь питання про їх телеологічні ознаки. Як відомо, правові норми виступають одним із різновидів норм соціальних. Система соціальних норм досить різноманітна. Вона містить норми моральні або етичні, релігійні, економічні, сімейні та деякі інші, в залежності від точки зору різних авторів. Як пише з цього приводу В.Д. Плахов, численні труднощі, з якими стикаються вчені при вирішенні проблеми класифікації соціальних норм, зумовлені цілою низкою об'єктивних обставин і, зокрема, величезним різноманіттям форм людської діяльності, її універсальністю, а також відсутністю достатньо повної, ґрунтовно розробленої класифікації суспільних відносин, як і взагалі загальної теорії останніх. Адже саме такого роду дослідження передусім повинні лягти в основу класифікації соціальних норм, надавши їй специфічно соціологічного характеру. Сам вчений виділяє при цьому за походженням аутогенні і гетерогенні, спонтанні і декретивні соціальні норми, за характером зміни структури (змісту) і розвитку – інтенсивні і екстенсивні, прогресуючі і регресуючі [1, с. 236]. Ця досить багаторівнева класифікація достатньою мірою збагатила філософську науку, але водночас безпосередня екстраполяція її в теорію права навряд чи представляється можливою. Разом з тим методологія правової науки дозволяє розглянути як системоутворюючу основу соціальних норм виділений автором критерій потреб.

Категорія «потреби» добре вивчена в різних сферах наукового пізнання. Класичним її розумінням є так звана «піраміда потреб» А. Маслоу, відповідно до якої передбачається перехід від потреб більш низького рівня (наприклад, фізіологічних) до потреб більш високого рівня (наприклад, самоактуалізації) [2, с. 87]. Ця теорія, не дивлячись на численні спроби її спростувати, наразі є досить популярною в наукових роботах. Не ставлячи перед собою мети довести її істинність або хибність, зробимо, проте, два зауваження. По-перше, будь-яка жорстка схема особливостей особистості, в тому числі мотиваційних, може бути істинною, на нашу думку, тільки в певні моменти часу, тоді як в інші моменти співвідношення різних видів мотивації може змінюватися. По-друге, коли категорія «потреба» розглядається з погляду методології правової науки, вона трансформується в інші категорії, притаманні правовій науці. Причому такі категорії в різних галузях права будуть мати принципово різний характер. Наприклад, в кримінальному праві наявний інститут кваліфікації злочину, елементом якого є категорія «мотиви і цілі злочину». В адміністративному праві потреби, на наш погляд, трансформуються в категорію «інтереси». Різниця між ними полягає в тому, що потреба може бути як усвідомленою, так і неусвідомленою інтенцією, вербалізованою або невербалізованою, такою, що реалізується, або нездійсненою, правомірною або протизаконною, тоді як інтерес в його правовому розумінні завжди усвідомлений, здатний бути реалізованим і правомірний, крім того, найчастіше вербалізований. Неправомірний інтерес, як нам здається,

тут же підпадає під сферу дії кримінального, адміністративного деліктного чи інших галузей права, які регулюють особливості юридичної відповідальності за порушення правових приписів. При цьому наявність самого неправомірного інтересу, безумовно, не може бути підставою для притягнення до юридичної відповідальності, однак спроба його реалізації одночасно зумовлює застосування комплексу санкцій. Таким чином, це знімає проблему неусвідомленого в правовому інтересі: поки останній не почав реалізовуватися, він, на наш погляд, охоплюється методологією вивчення інших наук, наприклад, соціології права, політології, психології праці тощо.

В теорії права інтереси традиційно поділяють на публічні та приватні. Як справедливо зазначає С.А. Курочкін, вся сукупність приватних інтересів, як тих, що охороняються і визнані правом, так і тих, що знаходяться поза сферою правового регулювання, є середовищем для системи публічного інтересу, що представляє собою організовану частину такого середовища, виділену з неї відповідно до функціонального призначення систему. Система публічного інтересу – це сукупність пов'язаних між собою елементів, відособлена від середовища і при цьому така, що взаємодіє з нею як єдине ціле. Комплекс деяких елементів стає системою лише тоді, коли між ними діє закон взаємодії, визначені структурні закономірності системи. В системі публічного інтересу законом взаємодії стають правила координації приватних інтересів (таких, як пред'явлення до їх носіїв вимоги про дотримання охоронюваних законом інтересів інших суб'єктів, а також інтегративного інтересу, що стає загальним для всіх членів громадської системи). Такі правила стають зв'язками в системі публічного інтересу. Система публічного інтересу – яскравий приклад прояву особливих інтегративних якостей, які об'єднують елементи в єдину систему. Сукупність взаємопов'язаних елементів (інтересів) утворює систему тоді, коли відносини між ними формують особливу якість «емерджентність», що відображає виникнення нових властивостей, не характерних для компонентів системи, взятих окремо [3, с. 60]. Такі особливі властивості притаманні інтересу публічному, утвореному на основі об'єднаних приватних інтересів. При цьому, як справедливо зазначає І.М. Шопіна, середньостатистичний член суспільства відчуває вплив, спрямований на зміну варіантів його поведінки, як мінімум, від декількох десятків суб'єктів [4, с. 135]. В результаті взаємодії суб'єктів такого впливу виникає так зване агресивне або конкурентне інформаційне середовище, яке з розвитком технологій стає все більш всеосяжним [5, с. 45]. Сутність публічних інтересів все більше диференціюється, на зміну спільним для великих груп людей інтересам приходять індивідуальні інтереси, синтез яких відбувається швидше ситуативно. І, як результат, має місце конфлікт інтересів держави, суспільства, соціальних груп в різному їх розумінні, а також громадян, пов'язаний з неоднозначністю розуміння етичних вимог на різних рівнях соціальної ієрархії.

Як відповідь на цю неоднозначність виникла тенденція затвердження професійних етичних кодексів. Справа в тому, що в конкурентно-агресивному інформаційному середовищі вкрай складно, іноді повністю неможливо, побудувати систему етичних вимог, здійснення на всіх рівнях ієрархії, які можна застосувати одночасно до держави, громадянського суспільства, різних соціальних груп, підприємств, установ, організацій, окремих громадян, а соціальна взаємодія постійно вимагає наявності етичних стандартів. Тому здійснюється перехід від комплексних (на кшталт Морального кодексу будівника комунізму) до локальних, точкових стандартів, дія яких поширюється на певну кількість громадян, що виділяються за професійною або корпоративною ознакою.

У цій ситуації виклик часу стосується сфери морально-етичних відносин, але відповідь на нього дає сфера права. Якщо ознаками етичних норм традиційно вважаються їх розмитість, неписаний характер і невизначеність кінцевого адресата або носія, то в разі вербалізації етичних норм в професійних етичних кодексах зазначені ознаки зникають, змінюючись іншими, більш властивими нормам права. Навіть більше, в ряді законодавчих правових актів з'являються бланкетні норми, що передбачають застосування санкцій за недотримання етичних норм, закріплених в професійних етичних кодексах [6, с. 78].

Так у чому ж полягає правова природа професійних етичних кодексів? Чи виступають вони нормами матеріального права по відношенню до процесуальних норм, що регламентують порядок притягнення до відповідальності за їх порушення? Вважаємо, що на це питання неможливо дати однозначну відповідь. З одного боку, етичні кодекси не є джерелами права в їх класичному розумінні, в усякому разі, в рамках концепції позитивного права [7, с. 93; 8, с. 294]. З ін-

шого боку, якщо ми маємо гіпотезу, що міститься в нормі етичного кодексу, і диспозицію з санкцією, що міститься в нормі закону, чи не складає їх сукупність норму права? Ми більше схилиємося до другого варіанту, особливо у випадках, якщо санкція має характер істотних для громадянина обмежень (наприклад, звільнення через порушення етичних вимог). Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що професійні етичні кодекси, які не належать до джерел законодавства, мають, проте, деякі риси джерел права.

Висновки. У своєму короткому огляді ми зробили спробу окреслити тенденції розвитку правових аспектів етичних вимог і їх закріплення в професійних етичних кодексах. На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що активне закріплення професійних етичних стандартів в різних сферах суспільних відносин у професійних етичних кодексах є наслідком так званої «кризи моралі», характерної для сьогоденного етапу генезису постіндустріального суспільства з його бурхливим розвитком інформаційних технологій. При цьому акцент переміщується зі сфери моралі, засоби якої виявляються незастосовними в сучасних умовах кризи глобальних етичних вимог, до сфери права, методи якої здатні допомогти виходу з кризової ситуації. В результаті виникають професійні етичні кодекси, норми яких мають синтетичний характер, поєднуючи в собі ознаки як моральних, так і етичних норм.

Перспективами подальших наукових досліджень, на наш погляд, повинні стати аналіз взаємозв'язків між правовими вимогами до певних професій і положеннями етичних кодексів, що регламентують поведінку представників цих професій під час виконання своїх функціональних обов'язків та інколи в приватній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Плахов В.Д. Социальные нормы. Философские основания общей теории. Москва: Мысль, 1985. С. 235–239.
2. Маслоу А. Маслоу о менеджменте; пер. с англ. Санкт-Петербург, 2003. 416 с.
3. Курочкин С.А. Частные и публичные интересы в праве – системное исследование. Юридический мир. 2011. № 10. С. 59–62.
4. Шопіна І.М. Інформаційно-психологічні впливи як категорія інформаційного права: поняття, ознаки, особливості дослідження. Наука і правоохорона. 2017. №4. С. 134–140.
5. Інформаційна культура: правовий вимір: Монографія. / За ред. К.І. Белякова. Київ, КВІЦ, 2018. 168 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: наук.-практ. коментар / Р.А. Калужний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. Київ.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 781 с.
7. Жуков С.В. Добросовісність як правова категорія: онтологія та особливості сучасного розуміння. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20-21 квіт. 2018 р.). С. 92–94.
8. Жуков С.В. Генеза розвитку категорії «добросовісність» у сучасній правовій науці. Наука і правоохорона. 2017. № 4. С. 293–296.